

There are no translations available.

Славинський М.

Україна

Полиновий поблиск пекторалі

Борис Мозолевський вивчав історію при свічці.

Так і нотував ще у вісімдесятих роках минулого століття:

*«Коли при свічечці у глибокому підземеллі ножем і щіточкою
воскрешаєш до нового життя - життя вже у науці - те,
що зовсім недавно ще, з історичного огляду,
було чиєюсь живою долею...»*

О те «зовсім недавно» відомий археолог і лірик вимовляв природно, з глибоким переконанням та філософським спокоєм. Дослідник сприймав буття Скіфії мало не як сьогодення, принаймні вчорашній день. Якщо зважати на довгі-предовгі мільйоноліття історії планети як оселі наших прапращурів, так воно і є, адже, за Геродотом, скіфи з'явилися на теренах Північного Причорномор'я лише (безперечно, лише!) в середині другого тисячоліття до нашої ери (приблизно за тисячу років до горезвісного походу Дарія).

Що ті тисячоліття для історії Землі, надто ж Всесвіту? Воістину коротка мить. І це особливо гостро відчував Мозолевський-мислитель, Мозолевський- поет. Він ішов до своєї Скіфії (був переконаний - кароокої) не один полиновий рік. Видобував стародавні чаші, келихи, казани, тарелі, глеки,... Аж поки не знайшов унікальну пектораль.

Не назвав товаришами...

Борис Миколайович Мозолевський народився 4 лютого 1936 року в маленькому степовому селі Миколаївці на Миколаївщині. Зими не любив, більше хилився до осені, мовби передчував, що прощатиметься з білим світом саме тоді, коли опадатиме листя

(відійшов за вічний обрій 13 вересня 1992 року). Помирав довго, тяжко, та ніхто з колег і поетів не подав надійної руки. Могли встигнути, однак суєта суєт була ближчою за вічність.

Що ж, так велося здавна. Батько загинув на одному з фронтів другої світової війни, мати Домна Олексіївна гинула на колгоспних полях, аби принести синові черствий післявоєнний окраєць житняка. Порадили втікати від голоду до армії, і Борис (ще був замалим) спершу прибився до авіаторів, а потім до одеських моряків (підлітка з Миколаївки називали вихованцем). Пізніше став льотчиком і після служби (потрапив під знамените «хрущовське» скорочення Збройних Сил СРСР) десять років кочегарив у Києві. Ні, не був дисидентом, не ховався від переслідувань, хоча, за свідченням Євгена Сверстюка, належав до «найгостріших і найпряміших» поетів. Просто шукав вільного часу біля вогню, який сам запалював і біля якого, зігрівши душу, нотував ліричні рядки. Водночас заочно навчався на історико-філософському факультеті Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка.

Про археологію Борис Мозолевський до тридцяти років навіть не мріяв. Уже з'явилася друком перша збірка віршів «Начало марта» (попервах писав російською мовою), уже побував у кількох експедиціях, уже керував археологічним гуртком у Київському палаці піонерів, працював у видавництві «Наукова думка», редагуючи чужі монографії про сиву історію, зокрема про скіфів, та душа мовчала, не озивалася на поклик давнини. Можливо, тому, що жив болючою сучасністю, лише про неї писав найзаповітніші рядки. Так чи так, а «науковці в цивільному» мали копії віршів, де були слова «не назву товаришами Хрущова й Брежнєва». Знову довелося повертатися до кочегарки.

Тим часом у степових краях розгорталося широкомасштабне будівництво. Кургани за курганами опинялися під загрозою знищення. Археологи квапилися їх розкопувати. Фахівців катастрофічно бракувало. Саме тоді й згадали про опального кочегара-поета Бориса Мозолевського. І той, ніби осяяний віщим знаменням, не відмовився. Уперше розпочав самостійні розкопки, хоча взимку, як і раніше, грівся в кочегарці.

Цар і кінь

Вогонь кочегарки ще довго згадувався біля багать, на яких археологи готували собі вечерю. Тоді пахло димом і п'янкими полинами та безсмертниками. Колеги відпочивали, а

поет не міг заснути: знову й знову чулося кінське іржання. І пізніше, коли везли машиною останки скіфської цариці та її малолітнього сина, воно ніби наздоганяло порушників спокою Товстої Могили. Борис Миколайович тулився до соснових ящиків, де лежав прах тих, кого він завжди називатиме своїми прапращурами.

Нічний лет вантажівки й невидимий біг коня... Пізніше Борис Мозолевський напише: «Скіфський цар Атей навіть якось сказав, що кінське іржання для нього дорожче від звуків флейти». Не дивно, що Атей сам чистив свого коня, з чого вкрай дивувалися зманіжені греки. Коли про це довідався археолог-лірик, то занотував такі рядки:

«А вітер знов полин колише,
І сплять віки в глибинах дня.
Як цар Атей во дні колишні,
Почищу сам свого коня».

Історики й сьогодні ще не дійшли згоди, коли скіфи вперше побачили тодішню Європу. Борис Мозолевський вважав, що на береги Чорного моря скіфи переселялися кількома хвилями. Спочатку мирно сусідували з кіммерійцями, пізніше почали пускати в них стріли, погрожувати старожилам списами та дротиками. І кіммерійці відступили, а їхні вчорашні войовничі побратими дійшли аж до Сирії. Єгипетський фараон Псамметіх I (664-610 рр. до н.е.) ледь відкупився від степовиків багатими дарунками. Ні, таки не дарма Геродот величав володарів диких просторів «кінними стрільцями з лука».

Борис Миколайович тримав у руках кіммерійські та скіфські наконечники стріл, бронзові вудила і сокири, залізні мечі, бронзові шоломи та монети, золоте окуття руків'я меча... Перший доторк до пекторалі буде пізніше. А поки що перед археологом розкривалися нові й нові безодні скіфської давнини. І чи не вперше в глибинах душі зародилося передчуття:

«Як цар Атей, забувши спокій,
Умерти хочу у сідлі».

Де вони, Герри?

Причорноморський степ був для скіфів і домівкою, і годувальником, і лікарем, і останнім пристановищем. Борис Миколайович не раз повторював про себе рядки Ліни Костенко: «А степ широкий! Чорні круки

Сидять на плечах скіфських баб».

Неподалік від них були могили пращурів. Ніхто не знав достеменно, де саме. Перси знали, що єдиним приводом до невідкладної битви зі скіфами може бути лише пограбування усипальниць їхніх батьків. Шукали поховання й не знаходили. Скіфські царі були певні в надійності поховань. Так воно й виявилось. Могили скіфів VII-VI століть до нашої ери невідомі й досі. Шукали їх кілька поколінь археологів, мав надію натрапити на архаїчні кладовища й Борис Мозолевський. Та не судилося. Боги в космічну еру вірно оберігали тих, хто їм колись молився.

Зате обабіч знаменитих Дніпрових круч, у сивих степах, було виявлено найбільші курганні могильники. Там же височили й велетенські насипи - справжні праукраїнські піраміди. Найбільші з них - Олександрополь, Солоха і Чортомлик - сягали заввишки 18-21 метра. Десь мала бути й річка Герр, яка, за описами Геродота, розмежовувала скіфів-кочовиків і скіфів царських. Історик зазначав, що вона витікала з Дніпра в однойменній місцевості.

Можливо, річку Герр, як і Стікс, шукатимуть вічно. Принаймні, на таємничу місцевість Герри, де ховали скіфських царів, допитливці ще не натрапили. «Остання п'ятьма - Скіфіє!» - так переклав Борис Мозолевський рядок Марини Цветаєвої й подав його в своїй унікальній за фактажем та поетичністю книжці «Скіфський степ». А сам написав так: «То дивне відчуття - зійти на степовий кургані і, заплющивши очі, побачити раптом себе в іншому світі, зовсім з іншими, не нашими, вимірами й уявленнями. Адже всі ті, що лежать під ними, були колись живими людьми. Вони орали поля й випасали худобу, сіяли й воювали, любили й ненавиділи. Сліди їхні завіяли вітри, віки заглушили їхні голоси, і тільки німотні могили залишилися єдиними свідками живих їхніх радощів і сумувань».

Борис Мозолевський знайшов не один слід пращурів, почув не один голос із глибокої, мало не космічної давнини. Тисячі курганів було розкопано раніше. У темні багатьох велетенських насипів проникав і археолог-поет. Там, де починалася непроглядна п'ятьма, запалював свічку й ніби мандрував у часі, мовби наяву бачив минуле, неначебто вдивлявся в свою душу й прапам'ять... Пізніше народяться рядки:
«Я пішов у світ задимлений
По єдину пектораль».

Господнє благословення

Час летів шалено й нестримно, ніби скіфські коні. А потім неначе уповільнив своє невпинне ширяння. Розгортаючи сувої тих років, необхідно писати літопис не місяців - днів. Важить усе: зустрічі, плани, збіги, надто ж талан (і талант!) та Господнє благословення.

Погляд очей Бориса Миколайовича був гострим, суворим і важким. А сам археолог видавався мало не завжди насупленим (точніше ж - задивленим у себе). Таким він і зайшов до кабінету директора Орджонікідзевського гірничо-збагачувального комбінату, Героя соцпраці, лауреата Державної премії Григорія Лукича Середи. «Зібрав цілий іконостас, а в Бога не вірить, - майнула жорстка, неприязна думка. - Що йому кургани, коли треба гнати план?» Обнадіювало те, що співрозмовник був кандидатом технічних наук. Та все ж довго не могли розговоритися. «Знає, що я гнаний і голодний», - знову й знову збурювалася стомлена душа. Та дуже швидко з'ясувалося, що директора аж ніяк не бентежить статус неблагодійності нового знайомого, а також те, що його «пильнує» райком партії.

Григорій Середа, від якого залежало все: темпи риття котлованів на курганах та біля них, техніка, зрештою, підтримка чи навмисний спротив, наполіг, аби саме «під Мозолевського» за угодою затвердили план досліджень орджонікідзевських кар'єрів. На цілих десять років! Борис Миколайович уперше полегшено зітхнув: ще ніколи в житті не мав не просто ясної перспективи, а й графіка розміреного наукового життя, гарантовану заробітну платню і бодай відносно безпеку від непроханих політично-ідеологічних наглядачів.

Новостворена археологічна експедиція розпочала підготовку розкопок Товстої Могили, про яку незабаром довідається весь світ. Та попервах роботи вели якщо й не таємно, то без особливого розголосу. Недовірливого Бориса Миколайовича насторожувало те, що вже на початку занадто таланило, зокрема особливо сприятливо склалися обставини: курган не підпадав під зруйнування кар'єрами, а тому його можна було спокійно, без поквапу досліджувати. На руку було й те, що посланець минувшини виявився міцним горішком навіть для потужного комбінату Середи: восьмиметровий курган мав лише насип близько 12 тисяч кубічних метрів. Такого велета непросто зтерти з лиця землі. На щастя, Середа не квапився цього робити. На відміну від інших директорів, які без вагань насилали армади бульдозерів на свідків сивої давнини, він шанував історію й любив поезію.

У лютому 1971 року Борис Мозолевський провів контрольне буріння. І не випадково: в кургані ще 1964 року бив свердловини відомий археолог О. Тереножкін. Наслідки досліджень виявилися невтішними. На їхній підставі курган безапеляційно віднесли до епохи бронзи. А Борис Мозолевський, лише окинувши пильним чіпким оком форми кургану, відразу ж відчув: скіфський. І свято в це повірив. Шукав підтверджень: бив і бив нові свердловини. Лише четверта з них принесла бажані результати. Це сталося 24 лютого. Щоб остаточно переконатися в правильності припущень, треба було перемістити гори ґрунту. Для цього вирішили прокласти від залізниці ціле відгалуження. Лише 30 березня начальник експедиції, рано-вранці востаннє сфотографувавши ще цілісний курган, о восьмій годині зустрів бригаду скреперів та бульдозер. Вони почали метр за метром знімати західну половину насипу.

То було нищення святині? Так, але задля врятування свідків вічності! Там, де рили кар'єри, з курганів, за свідченням Бориса Мозолевського, «залишалися тільки гори перевернутої глини, і мертвотний пейзаж той був настільки неприродний на землі, що здавалося, ніби якась дивна машина перекинула вас раптом до безкрайніх пустель Марса, і ви стоїте - маленький та безпорадний - один на один з усією безоднею космосу». Саме з безодні, та не простору, а часу й сянула золотом унікальна пектораль. Борис Мозолевський завважив її першим і першим доторкнувся до знахідки чорними від пилу століть, довгими музикальними пальцями.

«На хвилю я заціпенів...»

Незабутню мить свого життя Борис Мозолевський зафіксував так: « Я по-бачив, як зблиснуло золото, і якимсь невідомим відчуттям збагнув, що це саме те: річ була велика і явно лежала на своєму первісному місці, не зрушена грабіжниками. На хвилю я заціпенів...». Стрілки показували 14-ту годину 30 хвилин. Над Товстою Могилою яріло велике сонце. Було 21 червня 1971 року.

Вага пекторалі 1150 грамів, діаметр 30,6 сантиметрів. Ось детальний опис знахідки, яка приголомшила цивілізований світ: «Усе поле пекторалі поділене на три місяцеподібні яруси за допомогою витончених порожнистих трубок, що становили каркас виробу. Нижній і верхній яруси заповнювали скульптурні композиції, середній оздоблювався насиченим рослинним орнаментом, закріпленим на плоскій платівці. Увесь витвір до найменшої деталі виготовлено із золота 958 проби, що має чистий сонячний колір. У

центрі нижнього ярусу - три сцени боротьби коня з двома грифонами, що напали на нього. Далі за ними - поєдинок дикого кабана (праворуч) та оленя (ліворуч) з леопардом і левом, а також зображення гонитви собаки за зайцем... Перед зайцями, мов одвічні символи музикальної тиші степу, сидять уже звернені один до одного коники-стрибунці, самець і самиця. Завершуючи композицію ідейно й стилістично, вони водночас становлять природний перехід до середнього поясу зображень, який відбиває святкове буяння природи... Воно посилюється великими квітками, інкрустованими блакитною емаллю, та п'ятьма скульптурками птахів... Фокусом усього твору є середня сцена верхнього ярусу, де двоє роздягнених до пояса чоловіків шиють хутряне вбрання, розтягнувши його за рукави... Ліворуч і праворуч від центральної сцени стоять кобили і корови з малютами, за ними вміщено фігури двох юних скіфів, зайнятих доїнням овець. За вівцями - кози з козенятами... Завершується композиція зображенням птахів, що летять врізнобіч, створюючи враження викінченості задуму й водночас безмежності простору».

Втечі від слави

Знахідка стрімко змінила плін днів Бориса Мозолевського. Прибула високоповажна комісія, пектораль оглянули керівники України, зокрема П. Шелест і В. Щербицький. Опала закінчилася. Бориса Мозолевського, який ураз став знаменитим, було заднім числом оформлено на постійну роботу молодшим (!) науковим співробітником. Усіх учасників розкопок Товстої Могили відзначили золотими годинниками та грошовими преміями. За окремою ухвалою, Борис Миколайович почав одержувати персональну заробітну платню (200 карбованців). Уславленого археолога як автора поетичних збірок прийняли до Спілки письменників України. А він знову й знову втікав од слави й суєти суєт в українські степи - до Хоминої, Денисової, багатьох інших могил та Чортomla.

А тим часом пектораль жила своїм життям у Музеї історичних коштовностей разом із іншими шедеврами світового значення, зокрема срібною вазою з Гайманової Могили, ювелірними виробами майстрів IV-XII століть. Певна річ, на знахідку Бориса Мозолевського неодноразово зазіхали Москва й Ленінград. Слава Богу, всесвітньовідомий витвір вдалося відстояти. Тоді заздрісники посіяли чутки, що наша пектораль - копія. Знахідку справді возили до міста на Неві. Там дорогоцінну нагрудну прикрасу відреставрували й зробили з неї три «дублі». На щастя, не лише вони, а й першотвір повернулися до України. Лише обмежене коло фахівців знає, коли демонструється оригінал, а коли - копія.

Борис Мозолевський цього не допевнювався. Він спокійно ставився до слави. Більше цінував не її саяво, а тихе колихливе світло свічки, яке допомагало проникати в товщу української землі, робити нові й нові відкриття.

За Українську Україну, 2008. - 17-23 січня (№ 1-2)

Переведення в електронний вигляд: Волкова К.Ф.

Джерело: Співець скіфського степу / Упорядник П.К. Ганжа. - Нікополь : СПД Фельдман О.О., 2011. - с. 122-128.

На нашому сайті Ви можете дізнатися більше про Мозолевського Бориса Миколайовича:

- [Мозолевський Борис Миколайович \(1936-1993 рр.\)](#)

[У разі використання матеріалів цього сайту активне посилання на сайт обов'язкове](#)